

Kulturturism i Västergötland efter Arn

1 Inledning

1.1 Uppdrag och utredningsgrupp

Detta dokument har tagits fram på uppdrag av Västra Götalandsregionen och partnerskapen för tillväxtavtalen i Mellansjöregionen och Västra Skaraborg. Uppdraget har även sanktionerats av Västergötlands museum och Västsvenska Turistrådet.

Uppdraget har varit

att i en förstudie formulera ett strategiskt upplägg hur den medeltida kulturturismen i Västergötland, med stöd av det nu så framgångsrika Arnprojektet, skall kunna utvecklas och stärkas även efter ett eventuellt vikande intresse för romanfiguren Arn Magnusson.

Arbetet har genomförts av Björn Broberg vid Turismens Utredningsinstitut och Bo Öster vid Västsvenska Turistrådet/Turismens Utredningsinstitut i samverkan med projektledaren för Arnprojektet vid Västergötlands museum, Anja Praesto.

Dokumentet ska förhoppningsvis bidra till att uppnå en samsyn på de centrala och för en långsiktigt hållbar utveckling viktiga frågeställningar som identifierats. Ambitionen från arbetsgruppen har i första hand varit att fokusera på det långsiktiga perspektivet och att här föreslå en inriktning. Uppgiften har inte varit att ge färdiga svar eller förslag på alla frågor, utan mer att presentera ett underlag för en fortsatt och konkret inriktad diskussion om t.ex. organisation, geografisk avgränsning, investeringar, rollfördelning och olika intressenters ansvarsområden.

1.2 Advisory Board

Utredningsgruppen konstaterade efter sina inledande möten att den behöver stöd för att professionellt kunna dryfta frågor om hur den kulturturism som bygger på vår medeltida historia skall fås att blomma i området även efter det att Arn lämnat scenen som huvudrollsinnehavare.

Utredningsgruppen beslutade därför att inrätta ett Advisory Board. Detta skulle bestå av erkänt kunniga personer med bakgrunder och erfarenheter som behövs för att garantera att det planerade utvecklingsarbetet vilar på en faktamässig seriös grund.

I gruppen finns idag kunskap om medeltidshistoria, konsthistoria, kyrkohistoria, kulturgeografi, antikvariska frågor, andra museifrågor och aktuella kyrkofrågor. I gruppen finns också erfarenhet från turistisk affärsverksamhet samt produktutveckling, marknadsföring och guideverksamhet i det pågående Arnprojektet.

Medlemmar i Advisory Board är för närvarande:

Leif Elm - ordförande i Götene-Lidköping Vänern Turist AB

Sven-Erik Falk - informationschef i Skara stift

Dick Harrison - professor i historia vid Lunds universitet

Hans Manneby - chef för Västergötlands museum

Lars Nordström - professor i kulturgeografi vid Göteborgs universitet

Jan Svanberg - professor i konsthistoria vid Stockholms universitet

Erik Wegraeus - f.d. riksantikvarie

Härtill kommer de ovan nämnda ledamöterna i utredningsgruppen samt Cia Lantz vid Västergötlands museum, ansvarig för bl.a. guidning och sekreterare i Advisory Board.

2 Bakgrund

2.1 Böckerna om Arn

Jan Guillous romansvit om riddaren Arn Magnusson har starkt bidragit till ett allmänt ökat intresse bland svenskar för medeltiden och inte minst för korstågstiden med riddarväsendet. Säkert är att antalet turistbesök på de historiskt autentiska platser i främst Skaraborg, som behandlas i böckerna om riddaren Arn, har ökat under perioden 2000-2003.

De filminspelningar, som genomförts under 2003, för att skildra medeltiden utifrån bl.a. de olika "Arnorterna" och deras historia, kommer när de visas i den planerade TV4-serien troligen att aktivt stimulera och hålla igång intresset för såväl Arn som medeltiden under ytterligare ett antal år.

2.2 Jarlens sekel

På samma sätt har Dick Harrison med Jarlens sekel, en berättelse om 1200-talets Sverige, ökat såväl den historieintresserade allmänhetens som historikernas nyfikenhet på ett spännande sekel i de tidigare ofta förbisedda århundraden, som i historien utgör medeltiden. Många som läst dessa böcker och andra moderna skildringar av medeltiden får troligen en förändrad syn på denna långa period i vår historia. Bilden av medeltiden, ofta förmedlad som mörk och stillastående, ersätts successivt av mer mångskiftande bilder bl.a. präglade av viktiga och spännande händelser och utvecklingsskeden som kom att lägga grunden till det Sverige som senare skulle byggas av bland andra Gustav Vasa.

2.3 Heliga Birgitta

Intresset för medeltiden har inte minst under 2003 starkt stimulerats av 700-års jubileet av heliga Birgittas födelse år 1303. Jubileet firas på många ställen i Europa och i Sverige med Vadstena som nav. Man räknar med att firandet skapar grogrund för ett internationellt vetenskapligt, kulturellt och turistiskt samarbete med Sverige som centrum. Jubileet engagerar många av de ca femtio Birgittakloster som finns runt om i världen, liksom europeiska universitet och museer. Det svenska medeltida kulturarvet och dess starka europeiska förankring aktualiseras, lyfts fram och presenteras på den europeiska scenen genom jubileumsåret.

2.4 Turismen och intresset för medeltiden

Även ur ett turistiskt perspektiv kan konstateras att intresset i Sverige för medeltiden blommat upp under de senaste åren. Projektet *I Arns fotspår* har vunnit stor medial uppmärksamhet och uppskattning. Västergötlands museum fick genom Anja Praesto tillsammans med Jan Guillou ta emot Stora Turismpriset 2003 för projektet. Huvudman för priset, som instiftades 1994 är den statliga Turistdelegationen.

Mycket talar för att den bästa jordmånen i landet för vackra och tåliga "medeltidsperenner" finns i Västergötland. Det är kanske här dessa skulle kunna fås att växa och exponera sin skönhet. Förutsättningen är emellertid att plantorna får rätt och tillräcklig näring samt så god skötsel att de kan både blomma och skjuta nya skott.

3 Idéer och insatser på kort sikt

3.1 Ursprungsidé

Berörda kommuner, Västra Götalandsregionen, Västsvenska Turistrådet (VT) samt Skara stift, Grevillis fond, Sparbanksstiftelsen Skaraborg, Länsförsäkringar Skaraborg och Piratförlaget under åren från 1999 på olika sätt stöttat uppbyggnad och utveckling av projektet *i Arns fotspår*. Medverkande organisationers huvudsakliga syfte med stödet har varit att tillförsäkra projektet nödvändiga operativa resurser för att snabbt kunna ta till vara och turistiskt exploatera det breda historiska intresse som böckerna om Arn väckt i landet.

För att trygga satsningen har VT och regionen aktivt verkat för att ge *i Arns fotspår* en auktoritativ hemvist och därför tillskyndat att Västergötlands museum, redan från det att projektet startade, tagit på sig ett aktivt samordnings- och ledningsansvar. Tanken är att projektets seriositet, historiska autenticitet och upplevelsens (produktens) kvalitet härigenom garanteras. En av de första åtgärderna var också att varumärkesskydda logotypen för *i Arns fotspår* hos Patent- och Registreringsverket. Medlen har i huvudsak använts för att till museet knyta en person med uppgift att löpande och på årsbasis

samordna och genomföra operativa produktutvecklings-, marknadsförings-, informations- och kvalitetsuppföljande insatser främst vad avser mottagning av besökarna på de olika platserna i området. Dessa löpande operativa insatser, egentligen affärsutveckling, hanteras för närvarande av projektledningen vid museet i samverkan med den s.k. Arnakademin. I denna ingår representanter från turistorganisationerna i de tio kommuner, som inom sina gränser har besöksplatser (Arnorter) och som medverkar i projektet.

3.2 Arn, språngbrädan för långsiktig utveckling av den medeltidshistoriska kulturturismen

Allmänhetens intresse för Arn kommer med stor säkerhet att stå sig ännu ett antal år. Den till 2004 planerade TV4-serien om Arnorterna kommer tveklöst att bidra till att förstärka intresset och hålla det uppe under ytterligare några år. Det innebär att under de närmaste åren kvarstår ett akut och kontinuerligt behov av att stärka löpande operativa insatser *i Arns fotspår* för att hålla uppe det stora intresse som nu finns för medeltiden och stimulera fler turister att besöka landskapet.

3.2.1 Aktuellt behov av insatser

Den nuvarande Arnturismen behöver stärkas genom att:

- produkten/upplevelsen görs mer spektakulär
- mottagningen vid flera av besöksmålen förbättras
- en enhetlig skyltning till och vid besöksmålen genomförs
- samordningen mellan de olika aktörer som är involverade i projektet förbättras
- den gemensamma marknadsföringen förstärks
- produktens lönsamhet stärks
- hela produkten/upplevelsen kvalitetskontrolleras

Tillgång till duktiga Arnguidar, som har kunskap om både den faktiska historien och om böckerna om Arn, är av avgörande betydelse för fortsatt framgång och för närvarande den enda verkliga kvalitetsgarantin för reseprodukterna. Genom att anlita Arnguidar har besökaren möjlighet att hitta den "röda tråden" i upplevelsen. Utan kvalificerad guidning är det lätt att besöken på de olika orterna upplevs som osammanhängande och inte särskilt intressanta. Tillgången på information och kvaliteten på densamma varierar avsevärt mellan besöksmålen.

Arnturismen har, som aldrig förr, bidragit till att locka besökare som är intresserade av medeltidshistoria till Västergötland, och då företrädesvis Skaraborg. För att vidmakthålla och helst också öka intresset för medeltidshistorien under de närmaste åren är det nödvändigt att underhålla och successivt förbättra Arnprodukten. Arn har öppnat porten till och tjänar för närvarande som språngbräda till vår ytterst fascinerande medeltidshistoria, och till nya upplevelser som besökarna skulle kunna erbjudas när intresset för Arn så småningom mattats.

Sammantaget handlar det om att med olika utvecklingsinsatser förbättra affärerna och höja kvaliteten på upplevelserna inom ramen för det pågående Arnprojektet.

3.2.2 Resurser på kort sikt

För att upprätthålla och öka det intresse som för närvarande finns för Arn krävs att *i Arns fotspår* får förstärkta personella och ekonomiska resurser. Förstärkningen behövs i första hand fram till dess att nya medeltidsupplevelser inom några år har utvecklats och är klara att presentera på marknaden för historieintresserade besökare. Upplevelser som kommer att baseras på verkliga och dramatiska händelser och som mycket väl går att utveckla till spännande turistiska produkter.

Att det verkligen finns en ymnig källa av dramatiska historiska händelser att ösa ur visar Dick Harrison i sin PM "Händelser av relevans för Västergötland, särskilt norra och östra delarna av landskapet, under det svenska rikets uppbyggnadsfas (1000-talet till 1300-talet)", *bilaga 1* och Jan Svanberg i PM "Medeltida besöksmål av riksintresse i Västergötland", *bilaga 2*. En självklar centralgestalt att bygga de medeltidshistoriska upplevelsena kring är Birger jarl.

Advisory Board har vid två tillfällen, våren och sensommaren 2003, besökt dels aktuella Arnresmål dels några tänkbara nya resmål av betydelse och intresse för att levandegöra medeltidshistorien i landskapet. Vid besöken på Arnresmålen konstaterades att upplevelsena/produkterna oftast är tämligen utvecklade. Det gäller inte minst den kommersiella sidan. Västergötlands museum, medverkande kommuner och andra aktörer som var och en på sitt håll tjänar pengar på Arnturismen har inte enats om någon gemensam affärsidé och strategi. Aktörernas/produktägarnas ambitioner varierar för närvarande högst avsevärt. Några har klara kommersiella mål för sitt engagemang, medan andra har en mer idealistisk syn på de egna insatserna i projektet.

Information, tillgänglighet och generell mottagningservice lämnar också mycket övrigt att önska på flera av platserna. Några krav på hur kvaliteten på besöksmålen skall vara utformad har inte upprättats. Inte heller finns det någon välgrundad kunskap om vilka "rimliga" förväntningar som besökarna har på upplevelsena vid besöksmålen och hur de förväntningarna uppfylls.

Att hålla Arnturismen vid liv och utveckla den under de närmaste åren kräver att projektledningen vid Västergötlands museum förstärks med åtminstone två kvalificerade personer som får till uppgift att arbeta med affärsutveckling vari bl.a. ingår produktutveckling, mottagningservice, kommersialisering av produkten samt marknadsföring. Projektet har genom ALMI ansökt om särskilda medel för affärsutveckling i skrivelsen Entreprenörs- och klusterutveckling inom Arnprojektet, *bilaga 3*.

3.2.3 Undersökningar

I följande avsnitt har en uppskattning gjorts av den turistekonomiska omsättningen genom *i Arns fotspår*. Det är dock angeläget att genom mer kvalificerade studier så snart som möjligt mäta de turistekonomiska effekter som projektet och den medeltida turismen ger upphov till. Det är också motiverat att i en kvalitativ undersökning studera hur nöjda besökarna är med de olika besöksmålen och med helhetsupplevelsen. När

projektet efter sådana undersökningar kan tillhandahålla jämförelsevis säkra bedömningar, av dels de ekonomiska effekterna dels besökarnas "nöjdhet", ökar dess trovärdighet liksom sannolikt också viljan hos gamla och nya intressenter att engagera sig med såväl personella som ekonomiska resurser. Även för dessa undersökningar behöver projektet särskilda resurser, eftersom verksamheten för närvarande inte genererar något ekonomiskt överskott som går att använda till insatser för att utveckla produkten.

4 Antal besökare och ekonomisk omsättning i området

4.1 Besöksutveckling

Hur stor turismomsättning kan härledas till de medeltida besöksmålen och Arnturismen? Hur många besökare representerar de ca 420 000 besöken som görs på olika platser?

I följande avsnitt görs en beräkning av antalet besökare i området utifrån statistik från de olika besöksmålen och en uppskattning av den ekonomiska omsättningen. Någon särredovisning av enbart den "inkommande" turismen är inte möjlig att göra. Alltså besökare som är bosatta utanför de berörda kommunerna och som svarar för det egentliga turisminflödet. Besökare som bor i Arnkommunerna tillför inget inflöde, men ingår här som en del i den totala turismomsättningen. Dessa två kategorier kan endast särskiljas genom en mer omfattande intervjuundersökning i området. En sådan undersökning kan också ge svar på frågan hur många som primärt sökt sig till området för att göra en rundresa i *Arns fotspår*.

Tabell: Besöksutveckling

Besökstal	1995	1999	2000	2001	2002	2003 –aug
Eriksberg	-----	500	2 000	2 000	3 000	
Forshem	10 000	10 000	20 000	48 000	70 000	61 000
Forsvik	28 000	23 000	27 000	39 000	45 000	47 000
Gudhem	-----	4 000	5 000	17 000	33 000	23 000
Gestilren	----	----	----	10 000	15 000	
Husaby	42 000	30 000	66 000	76 000	81 000	59 000
Kungslena	----	----	15 000	17 000	22 000	
Domkyrkan	48 000	Stängd	40 000	40 000	50 000	
Vg museum	48 000	35 000	33 000	34 000	40 000	21 000
Varnhem	26 000	27 000	30 000	45 000	60 000	50 000
Summa	202 000	129 500	238 000	328 000	419 000	

Källa: Västergötlands museum och årsredovisning för Västergötlands Turistråd 1995.

När man tittar på besöksutvecklingen och den turistiska omsättningen i området är det viktigt att ha i minnet att flera av de aktuella besöksmålen attraherat besökare även innan Arn red in på arenan. Men med Arn har turismen i området blivit betydligt mer

uppmärksammas. "Risken" är alltså stor att all turism i området numera tillskrivs intresset för Arn. Men de medeltida platserna har alltid lockat besökare. Inte minst efter Dag Stålsjös TV-serie om Svea Rikes vagga hade flera av de nu aktuella platserna också höga besökstal.

Besöksstatistiken från de olika platserna i "Arnrike" visar att Forshem, Forsvik, Gudhem, Husaby och Varnhem haft de i absoluta tal största ökningarna under den aktuella femårsperioden, och speciellt från år 2000. Ökningar som i mycket hög grad kan tillskrivas det stora och växande intresset för de medeltida miljöerna genom Arn.

Forshem redovisar den kraftigaste ökningen. Från ca 10 000 besökare per år under andra halvan av 90-talet till ca 70 000 besökare år 2002. Forsvik har från ett konstant antal på ca 25 000 – 30 000 besökare vid mitten på 90-talet ökat till ca 45 000 år 2002. Gudhem har från några tusen besökare ökat till ca 30 000 år 2002. Husaby har fördubblat besökstalet till ca 80 000 år 2002 jämfört med senare hälften av 90-talet. Samma utveckling gäller Varnhem som ökat till ca 60 000 besökare år 2002. Men för exempelvis Skara domkyrka och Västergötlands museum i Skara kan ur tillgänglig statistik inte någon egentlig ökning noteras sedan mitten av 90-talet.

Statistiken bygger på uppgifter från respektive besöksmål. Det är ett problem att kunna belägga det totala antalet besökare i området, då det förutom vid Västergötlands museum i Skara, Forsviks industriminnen och Varnhems klosterkyrka inte tas ut några entréavgifter. Både på museet i Skara och i Forsvik utgör Arnutställningarna dessutom delar i ett större utbud som självfallet också attraherar besökare.

Upplägget med Arnresor och marknadsföringen lockar till att göra en rundresa i området och besöka flera platser. Beroende på kategori av besökare (bussgrupp eller individuell resenär) kan antaganden göras att varje besökare gör mellan 2-5 besök på olika platser. Det går alltså inte att sätta likhetstecken mellan summan av besök på de olika besöksmålen och antalet besökare i området. Beräkningarna får göras utifrån antaganden om antal besök per individ och de mer eller mindre tillförlitliga besökstal som finns att tillgå för de olika besöksmålen. Siffror som finns för åren innan Arnresorna började visar också i en del fall stora variationer, vilket indikerar att de är grundade på mer eller mindre subjektiva uppskattningar.

4.2 Beräkning av antal besökare och gästnätter

Hur många besökare motsvarar de 419 000 besöken? Genom Arn-guiderna arrangerades under 2002 ca 400 bussresor. Därutöver kan uppskattas att ytterligare ca 200 bussresor genomfördes utan medverkan av auktoriserade Arn-guider, vilket ger ca 600 bussgrupper á 40 personer. Alltså totalt 24 000 besökare i grupp. Siffran stämmer väl överens med uppgiften från Varnhem om ett snitt på fem bussgrupper per dag, vilket under fyra månader också ger 24 000 besökare. Varnhem får här utgöra referensmål för gruppresorna, då klosterkyrkan är ett av de mål som i stort samtliga bussgrupper besöker. Det skulle innebära att närmare hälften av Varnhems "registrerade" besökare utgörs av bussresenärer.

Om varje buss besöker fyra platser motsvarar det 96 000 besök. Av de ca 420 000 besöken skulle då drygt 320 000 utgöras av privatresande. Ett antagande om 3-4 besök per person vid privatresande skulle innebära mellan 80 000 och drygt 110 000 besökare. Med två besök per person skulle besökarna uppgå till ca 160 000. Det totala antalet besökare (i grupp och individuellt) som går att belägga utifrån tillgänglig statistik, och med olika antaganden om antal besök, skulle därmed ligga inom ett intervall mellan 100 000 och 180 000. Med en säsong på fem månader innebär det att det dagligen skulle resa runt mellan 700 och 1200 personer i Arns fotspår.

För beräkningen av det ekonomiska inflödet och omsättningen är det av speciellt intresse att söka härleda om antalet kommersiella gästnätter på hotell, stugbyar och vandrarhem till följd av fler bussgrupper utvecklats kraftigare än i resterande delar av Västra Götaland.

Tabell: Gästnätter på hotell, stugbyar och vandrarhem i det centrala "Arnområdet"

Kommun	1998	1999	2000	2001	2002	%-utv
Falköping	35 743	41 517	42 035	44 030	43 163	+21
Götene	40 126	46 481	50 182	53 855	57 027	+42
Lidköping	39 160	39 286	37 595	40 927	48 856	+25
Mariestad	24 524	24 862	22 954	22 369	22 319	-9
Skara	53 588	56 809	56 310	55 669	57 533	+7
Skövde	157 325	168 463	159 850	168 410	166 593	+6
Summa	350 466	377 418	368 926	385 260	395 491	+13

Källa: SCB.

Sammantaget har kommunerna inom området haft en gästnattsutveckling på +13 % under perioden 1998-2002. Motsvarande siffra för hela Västra Götaland var +21 % och för riket +11 %. Variationerna har dock varit stora mellan kommunerna. Falköping och Skövde hade stora ökning under 1999, Lidköping under 2002 och Götene under både 1999 och 2002. Alltså ingen entydig bild som belägger någon utmärkande eller drastisk ökning av övernattande gäster på hotell, stugbyar eller vandrarhem i området jämfört med länet eller riket i övrigt. Samma förhållande gäller för campingen med undantag för år 2001 då ökningen var tämligen kraftig inom området. Självfallet också 2002 inom Skövdeområdet p.g.a. O-ringen. Av ovanstående bör slutsatsen kunna dras att även om Arnturismen genererar ett antal kommersiella gästnätter, så är den stora volymen dagsbesökande.

Helt säkert är att många av de personer som av olika skäl övernattar i området även gör något eller några Arnbesök. Men Arn är för flertalet inte det primära skälet till vistelsen i området. Frågan är bara hur stor andel av dessa gästnätter som ska tillräknas Arnturismen? Arn blir ett komplement till det övriga utbudet och det går inte att ur statistiken härleda motiven till besöken. En annan form av övernattnings som inte går att belägga med officiell statistik är den icke kommersiella hos släkt och vänner, där "Arnstudier" ofta blir ett inslag under besöket.

4.3 Besökarnas konsumtion

Vilka ekonomiska effekter kan härledas till Arnturismen? I följande avsnitt görs en beräkning av vad som kan vara rimligt att anta att de huvudsakligen dagsbesökande Arnresenärerna spenderar vid en rundresa i området. Den vidare frågeställningen hur mycket som kan tillskrivas Arnturismen genom ökade volymer på campingplatser, hotell, stugbyar och vandrarhem eller att gäster på dessa anläggningar stannar ytterligare någon eller några nätter kan beräknas först vid en djupare analys av besökarna i området.

För att kunna uppskatta de genomsnittliga utläggerna för en "Arnbesökare" i området har en jämförelse gjorts med några tidigare undersökningar i Västra Götaland. Sommaren 2000 genomfördes på uppdrag av Västsvenska Turistrådet intervjuer med besökare på fyra museer i Västra Götaland. Uppgifterna i följande tabell är hänförliga till personer som uppgivit att museibesöket var den primära anledningen till besöket på respektive ort. Med ledning av besökarnas uppgifter vid tre av museerna har en uppskattning gjorts av vad som kan vara ett rimligt utläggstal för en genomsnittlig besökare i "Arnrrike". Förutsättningen är då att en rundresa i *Arns fotspår* ses som ett sammanhållet "museibesök".

Tabell: Utläggstal i kronor

Utlägg	Vitlycke	Lödöse	Akvarellmuseet	Arnrrike
Logi	31	0	0	10-30
Restaurang	72	13	87	70-90
Shopping	64	4	20	40-60
Entréer, "bidrag"	41	39	39	20
Souvenirer	28	16	9	20
Livsmedel	18	0	12	15
Bensin	37	0	4	45
Övrigt	9	0	4	15
Summa	300	72	175	235-285

Källa: Museistudier på uppdrag av Västsvenska Turistrådet genom Forskning&Utveckling vid Göteborg&Co, år 2000.

Utläggstalen redovisar vad som konsumeras på plats. Eventuella bussbolags intäkter eller andra kostnader inför resan ingår ej. Ett genomsnittligt logiutlägg på 10-30 kronor skulle med ovan framräknat antal besökare på ca 100 000 och en genomsnittlig logikostnad på ca 400 kronor generera mellan 2 500 - 7 500 kommersiella gästnätter på främst hotell och vandrarhem. Realismen i siffran får bedömas utifrån den faktiska gästnattsutvecklingen i området som den framgår av den tidigare redovisade tabellen. Siffran indikerar den potential som finns i att utveckla flerdagarsresor! Beräknat utlägg på restaurang är tämligen högt, beroende på att det oftast handlar om en heldagsaktivitet och därmed flera tillfällen till (och behov av) förtäring. Shopping är en alltid förekommande aktivitet! Genom att man rör sig mellan olika platser blir också

tillfällena att handla större. Utlägg för entréer har satts lägre än för de undersökta museerna, då alla inte besöker exempelvis Västergötlands museum eller Forsvik. Här räknas även eventuella frivilliga bidrag till främst kyrkor genom insamlingsbössor in.

4.4 Ekonomisk omsättning och sysselsättningseffekt

Utifrån ovan gjorda antaganden av utläggstal och beräkning av antal besökare kan den ekonomiska omsättningen per år inom området uppskattas ligga inom intervallet 25-45 miljoner kronor. Förutsättningen för det är drygt 100 000 till 180 000 besökare, företrädesvis dagsbesökande, och ett utläggstal per besökare mellan 235-285 kronor. En omsättning runt 35 miljoner kronor ger på årsbasis underlag för ca 30 arbetstillfällen. Med hänsyn till att det här rör sig om en säsongsbunden aktivitet och ett ofta stort antal deltidsarbetande sysselsätter Arnturismen och de medeltida besöksmålen ett betydligt större antal människor. Därutöver tillkommer ett stort frivilligt engagemang på flera av besöksmålen.

Under de år som Arnturismen funnits har olika uppskattningar och bedömningar gjorts av antalet besökare och den omsättning som verksamheten ger upphov till. Summan i beräkningarna ovan indikerar vad som omsätts inom området utan att hänsyn tas till de besökandes hemort och anledningen till besöket. Vid en mer strikt bedömning av det ekonomiska värdet av Arn- eller medeltidsturismen måste en avgränsning göras avseende inflöden över kommungränser och vad som är de primära skälen till besöken i bygden. Fakta som kan tas fram genom intervjuer med besökarna på respektive plats och därefter beräknas per kommun.

Utläggstalen kan användas för att analysera vilka segment som alstrar de största intäkterna och vad som skulle kunna utvecklas ytterligare. Ett gemensamt konstaterande i ett stort antal tidigare genomförda undersökningar är att besökarnas enskilt största utgiftsposter är restaurangbesök, shopping och transporter. Alltså sektorer vid sidan av den för produkten oftast ansvariga offentliga sidan, som i det här fallet Västergötlands museum, kommuner och kyrkan.

Generellt gäller att det mest utvecklingsbara för ökad turismomsättning är att skapa ett produktinnehåll som håller för aktiviteter under två eller flera dagar. Med kommersiella övernattningar skapas betydligt större omsättning och vinnare blir den eller de kommuner och anläggningar som ökar sina gästnattstal.

4.5 Investeringen i medeltida resor och Arnturism

De direkta offentliga bidragen från kommuner, regionen, Skara stift och Västsvenska Turistrådet, till i första hand projektledning och marknadsföring, uppgick 2002 till ca 700 000 kronor. Därtill kom 300 000 kronor från andra bidragsgivare som Sparbanksstiftelsen, Grevillis fond, Länsförsäkringar Skaraborg och Piratförlaget. Om den beräknade omsättningen är ca 35 miljoner motsvarar insatsen eller ”investeringen” i projektet ca 3 % av omsättningen. Här skall noteras att den näring, anläggningar och kyrkor som möter Arnturisterna investerar i sin verksamhet, men siffran 3 % anger måttet på den övergripande insatsen för samordning, utveckling, kvalitetskontroll och

marknadsföring av produkten medeltida resor och Arnturism. Målet bör vara att nå en insats på ca 15 %, motsvarande ca 5 miljoner av den idag uppskattade omsättningen. Här finns plats för jämförelser med annan produktion och försäljning på en konkurrensutsatt marknad.

Ett mer principiellt resonemang bör föras om hur länge utveckling och marknadsföring ska finansieras som ett i huvudsak offentligt projekt. Vem tar ansvar för de investeringar som behövs på de olika besöksmålen? Hur kan exempelvis kyrkorna få en ökad del av de pengar som besökarna spenderar för att klara information, guider och övrig mottagningservice? Ett fördelningsresonemang bör kunna föras utifrån ovan gjort konstaterande att den största omsättningen vid dagsresor alstras inom restaurangnäring och handel och att det ekonomiskt mest utvecklingsbara är flerdagarsaktiviteter med övernattnig.

5 Utvecklingsidé på lång sikt –vision

5.1 Medeltida kulturturism efter Arn

Arnupplevelsen har som alla andra upplevelser, en begränsad livslängd. Det är i dagsläget svårt att göra en kvalificerad bedömning av när i tiden intresset kommer att falna. Det är med andra ord osäkert hur länge Arn kommer att attrahera besökarna. När upplevelsen så småningom, trots alla förbättringar som måste göras under de närmaste åren, ändå förlorar sin dragningskraft, om låt oss anta tre till fem år, är, som framhållits ovan, risken stor att Västergötland tappar många historieintresserade besökare. Förmodligen måste Arnprodukten avvecklas eller i alla fall kompletteras med nya attraktiva upplevelser från spännande historiska händelser kopplade till olika besöksmål i landskapet. Upplevelser som utvecklas ur de historiska händelser som Harrison och Svanberg givit exempel på i sina PM.

För att motverka att antalet besökare minskar, bör därför, under de närmaste åren, parallellt med att de löpande operativa insatserna i *Arns fotspår* genomförs, betydande kraft läggas på att långsiktigt utveckla dessa spännande historiska besöksmål.

Möjligheten att lägga tid och kraft på den långsiktiga utvecklingen måste för närvarande anses som exceptionellt gynnsam genom att böckerna om Arn har bidragit till att öka det allmänna intresset för medeltiden och antalet besökare i området. Vidare är det rimligt att, som sagts ovan, utgå ifrån att intresset för Arn kommer att hålla i sig under de närmaste åren bl.a. beroende på de TV-program som skall sändas tidigt 2004. Det finns således för ovanlighetens skull jämförelsevis gott om tid för att utveckla attraktiva, spännande, lärorika samt genomtänkta, högkvalitativa och förhoppningsvis lönsamma besöksmål. Tid finns, men finns det pengar, personella resurser och motivation att engagera sig i det långsiktiga utvecklingsarbetet?

5.2 Västergötland och medeltidshistorien

Några av de frågor som utvecklingsgruppen först ställde sig var:

- Är det historiskt riktigt att i Västergötland och Skaraborg muta in den svenska medeltida historien?
- Finns det tillräckliga förutsättningar att vidmakthålla och i framtiden öka intresset för att besöka det "medeltida Skaraborg" genom att rida på framgången med Arn?
- Ger den historiska verkligheten oss idémässig grund för att utveckla nya attraktiva och ekonomiskt bärkraftiga besöksmål?

Efter att ha penetrerat frågorna internt i gruppen ansåg den sig ha funnit ett intressant utvecklingsspår och vågade sig på att formulera ett utkast till vision för vad den skulle vilja uppnå med ett långsiktigt utvecklingsarbete. Med andra ord ett svar på frågan: Hur kan det medeltida livet i Västergötland/Skaraborg gestaltas i olika upplevelser/produkter efter Arn?

Utkastet tog utredningsgruppen med sig till det första mötet med Advisory Board där det i huvudsak diskuterades utifrån de frågor som angivits ovan. Deltagarna menade att det finns en trovärdighet och en stabilitet i den historiska verkligheten som gör det acceptabelt för Västergötland och Skaraborg att muta in medeltidshistorien.

Dick Harrison framhöll att bl.a. följande fakta talar för detta:

- Skara stift är Sveriges äldsta stift
- området är ett kärnområde för den äldsta kungamakten
- området är ännu så länge dåligt arkeologiskt utforskat (t.ex. borgarna)
- i området finns många bevarade medeltida miljöer (varav flera ingår i *Arns fotspår*)
- det finns en stor mängd litteratur om medeltiden som visar på områdets betydelse

Jan Svanberg pekade på det nyvaknade intresset för helgon och pilgrimsvandringar som ingredienser i det ökade intresset för medeltiden. Båda dessa yttringar är uttryck för den allmänt ökande andliga kulturturism, som området borde kunna ta till vara. Både Harrison och Svanberg framhöll betydelsen av tillgången till historiska personer, kalla dem "hjältar", och händelser när medeltiden skall levandegöras för en bredare allmänhet. De anser också att det finns många dramatiska och spektakulära händelser

som bara väntar på att bli nertecknande, berättade och dramatiserade. Åtskilliga är så spännande och dramatiska att de knappast behöver utsättas för någon egentlig "historieförfalskning" för att fånga besökarna. Här finns t.ex. Birger jarl och Magnus Ladulås, här finns härar och slagfält, här finns Olof Skötkonung och kristnandet av Sverige, här finns Skara stifts och kyrkans långa dramatiska historia mm.

5.3 Vision, mål och strategi

Diskussionerna, först i utredningsgruppen, och därefter i Advisory Board har resulterat i följande förslag till vision, mål och strategi:

Vision

att utveckla en uthållig kulturturistisk näring som bygger på medeltidshistorien i Västergötland.

Övergripande mål

att denna kulturturistiska näring i Västergötland senast år 2010 genererar en uthållig omsättning på ca 500 miljoner kronor.

Strategi

att skapa tillväxtförutsättningar för denna lokalt förankrade småskaliga turistnäring med hjälp av en i huvudsak samhällsfinansierad infrastruktur inom de kulturhistoriska och turistiska områdena.

Västergötland skall vara centrum i landet för medeltidsintresset, särskilt det som är knutet till kulturturismen. Intresset skall byggas upp på samverkan mellan historisk medeltidsforskning och populärvetenskaplig visualisering av spännande personer som Birger jarl och Magnus Ladulås, händelser och platser i första hand i Västergötland. Den historiska verkligheten talar för att Östergötland också bör knytas till och ingå i samarbetet om medeltiden. Bjälboättens säte fanns där. Vadstena kloster med sina kopplingar till Forsvik är historiskt belagda. Den Heliga Birgitta är likaså en av medeltidens stora personligheter, kanske den största, inte minst på grund av den internationella betydelse hon kom att spela.

6 Samverkan - nyckeln till framgång

6.1 Museets roll

Om visionen skall kunna uppnås krävs att den stora mängden aktörer drar åt samma håll. Det gäller både inom det historiska fältet och inom turistnäringen.

Den naturliga spindeln i det nätverk, som delvis redan är etablerat och som måste utvidgas till att omfatta än fler samverkande aktörer, är Västergötlands museum i Skara. De skäl som i huvudsak talar för att museet skall fortsätta att axla projektledarskapet, även när det gäller den långsiktiga utvecklingen, är att rollen kräver:

- ❑ överblick och helhetssyn vad gäller såväl utvecklingsarbetets innehåll som det praktiska genomförandet av olika insatser
- ❑ förankring i och närhet till den aktuella medeltidsforskningen
- ❑ tillgång till det nätverk som museer och andra kulturella institutioner utgör
- ❑ närhet till regionens politiska beslutsfattare och tjänstemän
- ❑ nära samarbete med Västsvenska Turistrådet, vars uppgift bl.a. är att medverka till och stimulera sådana regionala projekt som gynnar turistutvecklingen i fler kommuner i regionen
- ❑ förtroende hos medverkande kommuner, hembygdsföreningar, kyrkliga och andra lokala organisationer
- ❑ förtroende hos de privata, ofta lokala, företag som på olika sätt gör affärer på Arn; hotell, restauranger, kaféer, vandrarhem, campingplatser, kiosker, bensinstationer, andra butiker, bussbolag m.fl.
- ❑ en naturlig hemvist för de guider som möter besökarna
- ❑ en accepterad och naturlig plattform för de som i projektet arbetar med affärsutveckling i form av produktutveckling, marknadsföring, information och kvalitetskontroll av mottagningsverksamheten m.m.
- ❑ tillgång till samlad administrativ kompetens

Dessutom talar det faktum, att museet med framgång drivit *i Arns fotspår* under åren 1999-2003, för att museet också framgent skall axla rollen som ansvarig för projektledning med huvuduppgifterna samordning och långsiktig utveckling.

Under januarimötet 2003 med Advisory Board gav Västergötlands museum genom dåvarande chefen Jan-Erik Augustsson uttryck för att museet var berett att ta på sig den centrala roll som skisserats ovan. Nuvarande chefen Hans Manneby har uttryckt samma uppfattning om museets roll.

Båda museicheferna och Anja Praesto har noterat att projektets ställning behöver klargöras och ytterligare stärkas inom museets egen organisation. Det är begripligt att arbetet med *i Arn fotspår* kan betraktas som något av en ”främmande fågel” i jämförelse med de mer traditionella uppgifterna inom museet. Ett visst ifrågasättande har

förekommit när museet tagit på sig en central samordnings- och ledningsroll i detta omfattande kulturturistiska projekt som rönt stor och berättigad uppskattning. Arnprojektet har exempelvis i media fått en positiv uppmärksamhet från omvärlden som den traditionella museiverksamheten kanske mer sällan åtnjuter.

6.2 Samverkan som utvecklingsidé

Den omständigheten att Västergötlands museum eventuellt tar på sig ansvaret för att också fortsättningsvis leda och samordna både de kort och långsiktiga insatserna innebär självklart inte att museet också skall svara för allt arbete. Museet tillhandahåller olika kompetenser samt en plattform för samverkan. Vidare tar man på sig att på denna plattform se till att projektet drivs framåt mot ett eller flera, för de samverkande parterna, gemensamma mål. Varje samverkanspartner måste motivera sin egen medverkan genom att ta ställning till frågan om man tror sig ha mer att vinna på att delta i samarbetet än på att köra ett eget lopp.

Ett av samverkansidéns fundament är att parterna aktivt skall verka för att optimera den gemensamma helheten och inte ensidigt bevaka enskilda frågor för att vinna egna fördelar. Det krävs mod och förståelse för att ibland låta det egna intresset stå tillbaka för det gemensamma bästa. Varje samverkanspartner måste därför klargöra sina egna förväntningar på samarbetet och på det utbyte som krävs för att motivera den egna medverkan. Om man kan ställa upp på och arbeta för de övergripande gemensamma målen så fungerar man sannolikt också som samverkanspartner.

Samverkansidén bygger också på att varje partner har något att tillföra, som t.ex. kompetens, tid, pengar samt ett aktivt och ansvarstagande engagemang. Det brukar inte vara tillräckligt att som partner bara vara fysiskt närvarande vid olika möten och passivt iakttar arbetet i hopp om att andra partners bidrag skall ge det pekuniära eller andra utbyte man eventuellt kalkylerar med för egen del.

6.3 Idealism eller kommersialism

6.3.1 Olika synsätt

Några citat från det inledande mötet med Advisory Board i januari 2003 speglar och sammanfattar bl.a. den idémässiga grund som i *Arns fotspår* för närvarande vilar på.

Cia Lantz: *"projektet har sin grund i att människor utifrån sin kapacitet och möjlighet har varit välkomna att delta i projektet. Det är det lokala intresset och engagemanget som givit projektet dess styrka och genomslagskraft och i det här sammanhanget är det viktigt att även fortsättningsvis hjälpa till och stötta och entusiasmera människor i deras satsningar. Utvecklingspotentialen finns inom projektet, i alla de idéer som människor har och genomdriver i olika former och forum. Det Arnprojektet kan göra är att förse dessa människor med arbetsmaterial, utrymme och medel att genomföra uppgifter. Men naturligtvis måste det finnas en grundtanke och linje att följa, som genomsyrar projektet och ger det stadga".*

Anja Praesto: *"det är upp till varje kommun att förvalta avkastningen av den övergripande marknadsföringen inom Arnprojektet samt att göra egna investeringar"*.

Sven-Erik Falk: *"som en del av diskussionen kring kommersialisering och exploatering måste det också finnas en medvetenhet om svårigheten och ibland motviljan till att ta betalt för kultur. Att arbeta med kulturarv såsom exempelvis kyrkorna som ingår bland besöksmålen inom Arnprojektet kräver viss försiktighet. Förändring är en långsam process och det finns långa och för platserna fasta traditioner, som bör respekteras"*.

Ett annat av Falks inlägg: *"arbetet med Arnprojektet måste konkretiseras och alla kommuner måste få sin del av kakan för att fortsätta att engagera sig och därmed också vara med och finansiera projektet"*.

Leif Elm speglar en annan syn på projektet: *"vill i detta sammanhang varna för idealister som drar igång projekt som inte är hållbara i ett längre perspektiv och menar att resultatet av det kan bli ett förbrukat förtroendekapital. Det är viktigt att få näringslivet och småföretagarna att våga investera och möjlighet till detta ligger i att aktuellt projekt, i detta fall Arnprojektet, är stabilt och har dokumenterad utvecklingspotential"*.

Elm ställer också frågan: *"huruvida Arnprojektet fortsättningsvis skall prioritera samtliga tio berörda kommuner eller fokusera på dragarna, eller med andra ord de kommuner som har besöksorter med höga besökstal"*.

Hur den framtida medeltidssatsningen skall organiseras och styras är en strategisk fråga av stor betydelse. Skillnaden mellan ett mer idealistiskt och ett mer kommersiellt synsätt, speglar tämligen väl svårigheten att gjuta samman kultur och turism till kulturturism.

6.3.2 Kultursektorn

Samhället har en lång tradition av djupt engagemang i stora och dominerande delar av den svenska kultursektorn. Verksamheten finansieras vanligen med kombinationer av statliga-, regionala- och kommunala anslag. Ambitionsnivån i olika satsningar avgörs av de prioriteringar som politikerna gör. Anslagen skall ofta täcka såväl drift som investeringar. Krav på effektivt utnyttjande av anslagen ställs numera ofta genom ökade krav på besparingar och genom att tillkommande verksamheter skall finansieras inom ramen för befintliga anslag. Kultursektorn styrs således främst av den "politiska marknaden".

Traditionella företagsekonomiska lönsamhetskrav ställs sällan på kulturen även om det finns flera och ett ökande antal exempel på blandad finansiering. Det kan t.ex. handla om en teater som har ett basanslag och därutöver förväntas finansiera verksamheten med biljettintäkter. Andra exempel finns inom den byggnadsantikvariska sektorn där samhälle och företagsamhet idag gemensamt finansierar bevarande och användning av gamla industribyggnader.

6.3.3 Turismen

Turismen är per definition en näring, vilket betyder att den består av en mängd olika företag som konkurrerar på en marknad. Turismen skiljer sig emellertid från de flesta andra näringar på några punkter. Den är i hög grad beroende av samhället som ofta äger och förvaltar stora delar av infrastrukturen, åtskilliga anläggningar och markområden som utgör grunden i många turistprodukter. Samhället svarar också för olika former av tillstånd som turistföretagen är i behov av för sin verksamhet.

De flesta företagen i näringen är små och saknar många gånger de ekonomiska resurser som behövs för att utveckla och marknadsföra produkterna. Därmed saknar de också de nödvändiga förutsättningarna för att växa. Exempel på den typ av företag som utgör näringen är hotell, campingplatser, vandrarhem, stugbyar, restauranger, kiosker, bensinstationer, butiker, jordbruk, guideföretag, lokala uthyrningsföretag, bussbolag, färjeföretag, m.fl. Dessa finns ofta på såväl små som stora turistorter. De riktigt stora reseföretagen är oftast inte representerade utanför storstadsområdena.

Ett annat av turistnäringens kännetecken är säsongberoendet. I de turistföretag som kan bedriva säsongutjämnade verksamhet ökar lönsamhet och investeringsvilja. För att turistnäringen skall utvecklas fordras en nära samverkan mellan de privata och offentliga sektorerna. Samhället spelar och måste spela en aktiv roll genom att dels bestå med infrastrukturen dels ekonomiskt stödja projekt som underlättar för turistföretagen att växa och stå på egna ben.

6.3.4 Vår kulturturistiska medeltidssatsning

Om samhället, i detta fall regionen och kommunerna, vill försäkra sig om en långsiktig återbetalning av investeringar och övriga satsningar i turistnäringen, som underlättar för företagen att växa på marknadsmässiga villkor och sysselsätta fler människor, bör det ställa krav på att de anslagna medlen i ökad grad skall syfta till att skapa företagsekonomisk lönsamhet. I annat fall måste samhället antingen lägga ner verksamhet genom att minska och dra in anslag eller acceptera att turistsatsningarna, för sin fortlevnad, med stor sannolikhet blir ständigt beroende av investerings- och driftbidrag samt särskilda projektmedel för utveckling.

Det är strategiskt viktigt för museet och samverkanspartnerna, att ta ställning till utifrån vilka principer som de önskar styra, organisera och medverka i det långsiktiga arbetet med att utveckla medeltidsprojektet.

Ett alternativ är att, som i *Arns fotspår*, välja att ge service till olika aktörer i regionen och hoppas på att dessa utnyttjar museets idéer och marknadsföring efter bästa förmåga. Det innebär att man väljer en "låt-gå modell" där regionen, kommunerna, museet och de enskilda företagen endast får begränsad möjlighet att påverka helheten.

Affärskonceptet blir splittrat och kvaliteten på de olika besöksmålen ojämn, något som försvårar möjligheten att göra upplevelsen mer attraktiv och sammanhängande för besökarna. Detta sätt att arbeta kan knappast rekommenderas i det fortsatta arbetet.

Det alternativ som föreslås här är att museet, med sin centrala roll, åläggs att ta ett större kommersiellt ansvar och genom affärsutvecklande insatser, som produktutveckling, marknadsföring, och kvalitetskontroll av hela produkten, starkare styra verksamheten mot uppsatta ekonomiska mål. Ett ekonomiskt åläggande skulle med stor sannolikhet tvinga fram krav på aktiva och mer professionella insatser från flera av samverkanspartnerna. Det finns dock en risk i att ökade kommersiella krav på verksamheten leder till minskat intresse och minskade insatser från de ideella krafter som idag är engagerade vid besöksmålen i *Arns fotspår*.

7. Affärsutveckling

7.1 Mål och strategier för medeltidsprojektet

Det övergripande målet är, som framgår under avsnitt 5.3, att den kulturturistiska näringen byggd på den medeltida historien senast år 2010 skall generera en uthållig och årlig omsättning i Västergötland på ca 500 miljoner kronor.

Detta övergripande mål måste kompletteras med ett antal mätbara mål som t.ex. antal kommersiella gästnätter, antalet gästande bussar och resenärer, antal dagsbesökande gäster, sektorsvis uppföljning och analys av besökarnas utläggstal.

Förslagen nedan skall ses som uttryck för den strategi, likaså angiven under avsnitt 5.3, som bör tillämpas för att nå det kommersiella målet. Strategin syftar till att skapa tillväxtförutsättningar för den lokalt förankrade småskaliga turistnäringen med hjälp av en i huvudsak samhällsfinansierad infrastruktur inom de kulturhistoriska och turistiska områdena.

7.2 Medeltidscentrum i Skara

Ett medeltidscentrum samlokaliseras med eller i anslutning till Västergötlands museum i Skara. Verksamheten vid centrum skall utformas med syftet att det skall bidra till att skapa en attraktiv, mångfacetterad och lättillgänglig bild av den svenska medeltiden. I medeltidscentrum skall följande stödfunktioner finnas tillgängliga:

- Bokningsverksamhet avseende resor, guider, måltider, övernattningar
- Försäljning av souvenirer, förtäring mm
- Informations- och guidecentrum
- "Samlings- och avresehall"

- Samverkansstöd
- Administration

Dessa funktioner föreslås byggas upp redan nu för att stödja *i Arns fotspår* under de närmast kommande åren.

Medeltidscentrum föreslås inrymma ett kunskapscentrum samt affärsutvecklande funktioner som produktutveckling, marknadsföring och kvalitetskontroll.

7.3 Kunskapscentrum

Kunskapscentrum föreslås ingå i Medeltidscentrum i Skara och samlokaliseras med Västergötlands museum. I centrumets uppgifter skall ingå att sprida kunskaper om det medeltida kulturarvet. Till verksamheten skall medeltidshistoriker, arkeologer, religionsvetare och konsthistoriker m.fl. knytas. Dessa skall kunna arbeta med olika forskningsuppdrag samt leda och/eller delta i seminarier och temautbildningar. Deras kunskaper skall också kunna tas i anspråk i arbetet med att dramatisera historien och transformera den till de konkreta upplevelser/produkter som skall erbjudas besökarna på olika platser i landskapet.

Kunskapscentrum skall också kunna bygga upp och svara för kvalificerad guideutbildning med certifiering av guiderna. Den första utbildningen föreslås starta tämligen omgående och inriktas mot att tillgodose behovet av Arnguides och senare av "medeltidsguides". Ett utbildningskoncept för certifiering av Arnguides är utformat och har redan tillämpats.

Kunskapscentrum skulle därutöver ges i uppdrag att undersöka om det finns förutsättningar att utvidga utbildningen till en nationell guideskola för certifiering av guides. I vissa avsnitt i guideutbildningarna skulle nämnda historiker, arkeologer m.fl. som har uppdrag vid kunskapscentrum kunna anlitas.

7.4 Produktutveckling i samverkan

Basen i den kulturturistiska verksamheten och avgörande för medeltidsprojektets framgång är kvaliteten på de upplevelser (produkter) som besökarna i området kommer att erbjudas.

Under mötena i januari, maj och augusti 2003 med Advisory Board presenterades flera uppslag till hur autentiska händelser och skeden i Västergötlands och Skaraborgs medeltida historia skulle kunna dramatiseras och visualiseras. Olika aktiviteter, delvis geografiskt avgränsade, kan formas utifrån teman som förekomsten av borgar, kyrkor och slagfält erbjuder. Likaså framkom flera idéer till praktiska lösningar syftande till att höja den allmänna kvaliteten på mottagningen vid nuvarande och tillkommande besöksplatser.

7.4.1 Skrift om medeltiden i Västergötland

Arbetet inleds med att en skrift tas fram som dramatiserar spännande personer, händelser och platser i Västergötlands medeltida historia. Kapitelförfattarna bör vara flera. Tänkbara personer är Dick Harrison, Jan Svanberg, Maja Hagerman, Herman Lindkvist, Jan Guillou m.fl.

En redaktionskommitté tillsätts som får 1,5-2 år på sig att skriva. Den första uppgiften blir att bestämma vilka händelser och platser som skall ingå i skriften. Därefter fördelas uppgifterna mellan författarna. Kostnaden för att ta fram skriften i färdigt skick kan uppskattas till ca 2 miljoner kronor.

7.4.2 Uppförande av tidsenlig borg vid Årnäs (Aranäs)

Borgen Aranäs, i Årnäs samhälle vid Vänern i Götene kommun, var betydande i det medeltida Västergötland. Under sommaren 2003 har delar av borgen grävts fram av arkeologer. En skrift om borgen kommer att publiceras inom en snar framtid.

En kopia av borgen skulle förslagsvis kunna uppföras på en närbelägen udde i Vänern. Byggnationen skulle gärna få ta tid. Den skulle i sig under några år kunna göras till ett besöksmål genom att borgen uppförs med i stort sett samma teknik som tillämpades när originalet en gång byggdes. Byggprocess och materialhantering görs till en forsknings- och lärprocess, gärna med internationell medverkan. Dokumentation och visningar av byggnationen för besökare skall ingå som en viktig del i uppförandet. Naturligtvis skall borgkopian utformas så att den går att använda för olika ändamål. Här behöver en idégrupp tillsättas med uppdrag att ta fram förslag på vad borgen skall innehålla för åretruntverksamheter. I någon mån skulle byggprocessen kunna jämföras med den som Svenska Ostindiska Companiet tillämpar vid byggnationen av ostindiefararen Götheborg II.

7.4.3 "Friläggning" av Ymseborg

Ymseborg var det sista rebellfästet i landet. Det är beläget på västra sidan av sjön Ymsen, nära Mariestads och Töreboda kommuner. Om borgen finns en spännande historia att berätta som kan göras ytterst spektakulär om den görs tillgänglig för besökarna. Historien skulle kunna levandegöras bl.a. med hjälp av modern mediateknik.

7.4.4 Uppförande av ett kloster vid Varnhem

Varnhem har spelat en central roll i den svenska medeltidshistorien. Här ligger Birger jarl begravd, av flera historiker betraktad som en förgrundsgestalt vid grundandet av det som senare skulle bli Sverige. Av det kloster som en gång fanns i Varnhem finns idag bara ruinerna kvar. Ett nytt kloster skulle kunna uppföras en bit från den gamla klosterruinen. Premisserna för byggandet skulle i princip kunna vara de samma som för byggnationen av Aranäs. Det är viktigt att klosterbyggnaderna fylls med åretruntverksamheter.

För att spegla den kunskapsförmedlande roll som klostret spelade skulle även ett återskapande av klosterträdgården vara intressant och ytterligare höja Varnhems kvalitet som besöksmål.

7.4.5 Flera exempel på verksamheter

I den arsenal av tänkbara uppslag för att utveckla produkter kan ytterligare några platser och aktiviteter nämnas:

- Askeberga skeppssättning
- Husaby kyrka
- Den andliga kulturturismen med bl.a. pilgrimsvandringar
- Författande av medeltida krönikespel och musikaler

7.5 Marknadsföring i samverkan

Allteftersom de nya produkterna/upplevelserna växer fram måste de marknadsföras. Effekterna av marknadsföringen förstärks när samarbetspartnerna samordnar sina resurser. En gemensam och långsiktig marknadsplan för det medeltida utbudet upprättas som bl.a. baseras på de erfarenheter som Arnprojektet under åren skaffat sig om olika målgrupper.

7.6 Kvalitetskontroll

Kvalitetskontroll av de produkter som erbjuds besökarna måste genomföras. För att kontrollen skall kunna förverkligas måste kvalitetskriterier fastställas. Kvalitetskontrollen skulle redan nu kunna byggas upp inom ramen för *i Arns fotspår*. Det som främst behöver kvalitetskontrolleras är mottagningsfunktioner som t.ex. vägs skyltning, informationstavlor, hygienanläggningar, guidning, övernattningsställen, restauranger och kaféer.

Kvalitetssäkringen är en av de mest effektiva marknadsföringsåtgärderna, då nöjda besökare gärna berättar om positiva upplevelser för vänner och bekanta. Trovärdigheten i den typen av information rankas alltid mycket högt i utvärderingar där besökare anger var de fått inspiration eller information som resulterat i ett besök eller en resa.

8 Organisationsform

8.1 Museets roll och ställningstagande

I Arns fotspår är organiserat som ett projekt vid Västergötlands museum. I detta förslag har de organisatoriska formerna för att utveckla och driva den långsiktiga kulturturistiska "medeltidsverksamheten" hittills inte diskuterats i andra termer än att museet skall ha ett övergripande ansvar för verksamheten. Museets eget

ställningstagande till innehållet i den föreslagna verksamheten och till den roll museet föreslås spela blir en avgörande fråga för vilken organisationsform som verksamheten långsiktigt kan drivas i. Av stor betydelse för valet av organisationsform blir t.ex. museets inställning till att aktivt medverka i en utvecklad kommersiell verksamhet. Detta måste balanseras mot kulturmiljövårdens inflytande på produkternas utveckling. Bevarande bör tydliggöras som en tillgång för turismen.

Det finns naturligtvis flera alternativ att organisera samverkan mellan olika partner som är intresserade av att aktivt engagera sig i den långsiktiga utvecklingen av kulturturismen i Västergötland med temat medeltiden.

En förutsättning för att satsa på verksamheten är att den stimulerar utvecklingen av turistnäringen och att den har en tydlig kommersiell inriktning. Förslaget till organisation bygger därför på en idé om hur kravet på affärsmässighet skall kunna tillgodoses samtidigt som formen tillåter att många turistföretag och organisationer kan vara engagerade och att de, i princip är fria att gå in i och ut ur verksamheten när de själva önskar.

8.2 Ideell förening med aktiebolag på sikt

En ideell förening bildas som står öppen för de intressenter som är beredda att satsa på och samverka för att kommersiellt utveckla medeltidsturismen i Västergötland. Turismföretag, kommuner, kyrkan, andra offentliga organisationer, föreningar samt museet skall kunna vara medlemmar i den ideella föreningen. Varje medlem betalar en mindre årsavgift till föreningen vars verksamhet regleras i fastställda stadgar. Föreningen har, i enlighet med vad som framgår av stadgarna, en styrelse.

Genom att bli medlem i den ideella föreningen tar varje företag eller organisation ställning för att gemensamt med övriga aktörer stärka det gemensamma varumärket och att bedriva en mer strikt kommersiell verksamhet än för närvarande. Det blir därmed medlemmarnas skyldighet att medverka till att kulturturistiska medeltidsprodukter utvecklas och säljs med sådan framgång att verksamheten genererar gemensamma ekonomiska resurser och därmed förutsättningar för att ytterligare stärka utbudet genom produktutveckling, marknadsföring och kvalitetskontroll.

När verksamheten i den ideella föreningen nått en nivå där ekonomiska förutsättningar föreligger kan den överföras i ett av föreningen helägt bolag. Aktiebolagets styrelse tillsätts av den ideella föreningen. Styrelseledamöterna i aktiebolaget kan, men behöver inte nödvändigtvis, hämtas ur kretsen av medlemmarna i den ideella föreningen. Styrelseledamöterna i aktiebolaget bör främst vara professionella vad avser turism, medeltidshistoria och kommersiell verksamhet. Den ideella föreningen och bolaget bör ha sitt säte på Västergötlands museum i Skara. Styrelsen i aktiebolaget tillsätter VD.

Medlemmarna i den ideella föreningen betalar utöver årsavgiften till föreningen en grundavgift för aktiebolagets verksamhet. De medlemmar som önskar göra särskilda ekonomiska satsningar på att utveckla och förbättra enskilda produkter och marknadsföra dem skall också kunna erbjudas den möjligheten. Resurser för bolagets

verksamhet skapas på sikt också genom den kommersiella verksamhet som bolaget bedriver.

Bolagets huvuduppgift blir ovan nämnda produktutveckling, marknadsföring och kvalitetskontroll. Medeltidscentrum med tillhörande kunskapscentrum föreslås ingå i aktiebolagets verksamhet. Projektet *i Arns fotspår* knyts förslagsvis också till bolagets verksamhet.

Några av fördelarna med denna organisationsform är att bolaget har en aktieägare, den ideella föreningen, och att föreningen är öppen för inträde och utträde enligt bestämmelserna i stadgarna. En annan fördel är att museet inte behöver riskera sin "ordinarie" verksamhet genom sitt engagemang i t.ex. föreningens- och/eller aktiebolagets styrelse och i den löpande verksamheten i bolaget.

Den skisserade organisationsmodellen med ett föreningsägt bolag för turism är tämligen vanliga och tillämpas t.ex. inom kommunerna Götene och Lidköping. Exempel på utvecklingsprojekt kring ett gemensamt tema i bolagsform kan hämtas från Göteborgsregionen och Business Region Göteborg (BRG). Många av de utvecklingsprojekt, som BRG i huvudsak drivit tillsammans med olika företag i Göteborgsregionen, har organiserats om enligt den beskrivna modellen. Företagen i ett projekt har tillsammans med BRG bildat en ideell förening, som i sin tur äger det aktiebolag i vilket verksamheten bedrivs.

9 Åtgärder och resursbehov

9.1 Åtgärder för att stärka projektet *i Arns fotspår*

Åtgärdslistan innehåller förslag på både kort och lång sikt. Vi en samsyn om medeltiden som ett utvecklingsbart tema för kulturturismen i Västergötland bör föreslagna åtgärder, eller investeringar, ses som de mest angelägna att initialt satsa på för att lägga en grund för en långsiktigt hållbar utveckling. Vi en finansiering genom i första hand tillväxtprogrammet är det också viktigt att se åtgärdslistan som ett första underlag i den process som ska bidra till en förbättring av förutsättningarna för turismnäringen.

Projektledning och löpande drift

Projektet *i Arns fotspår* är i stort behov av förstärkta personella resurser. Projektet behöver även ökat handlingsutrymme i form av ekonomiska resurser för akuta operativa insatser. Förstärkningen behövs både för den långsiktiga utvecklingen och för att hantera ett förväntat ökat "besökstryck" från 2004 efter visningen av den i landskapet inspelade TV4-serien. Långsiktigt behövs höjningen av ambitionsnivån för att behålla besökarnas intresse till dess att nya medeltidsprodukter kompletterar och avlöser Arnutbudet. Två tjänster är en riklig ambitionsnivå för administration och löpande drift och för att kunna påbörja och även genomföra en del av nedan föreslagna åtgärder avseende produktutveckling, marknadsföring och kvalitetskontroll.

Undersökningar

För undersökningar av Arnturismens ekonomiska effekter och gästanalyser under 2004 krävs medel i storleksordningen 600 000 kronor.

Utbildning

Guideutbildning och kvalitetskontroll bör påbörjas omgående. Ett 20-tal guider utbildades våren 2001. Det finns ett ”underhållsbehov” av dessa men även ett behov av både nya Arnguidar och lokalguidar. Kostnaden för guideutbildning och certifiering samt utvärdering av audioguidar kan utifrån tidigare genomförd utbildning och studie uppskattas till ca 500 000 kronor.

Affärsutveckling

Affärsutveckling genomförs i samverkan med Almi Väst AB enligt redovisat förslag i bilaga 3.

Skyltning och information på besöksmålen

Bristande skyltning har under hela Arnprojektet varit ett ständigt återkommande problem. Vare sig museets resurser eller pengarna i Arnprojektet har räckt till för att åtgärda ens de mest angelägna bristerna. En skylt- och informationsplan bör snarast tas fram på uppdrag av projektledningen i samverkan med berörda intressenter för att kunna genomföras innan säsongen 2004. Resurser bör avsättas för en projektledare under sex månader som ansvarar för genomförandet.

En förstudie för audioguidar på obemannade besöksmål genomfördes under 2002. P.g.a. resursbrist har förslaget inte realiserats. Studien bör bedömas inom ramen för arbetet med informationsplanen för eventuellt genomförande på sikt.

Marknadsplan 2004 och virtuell exponering

Utarbetas av projektledningen och Arnakademien och vad avser exponeringen på nätet i samverkan med Västsvenska Turistrådet och det regionövergripande projektet ”Den virtuella Turistbyrå”. Museets egen Arnportal är i behov av uppdatering och uppfräschning. En plan för detta är framtagen och kostnaden är beräknad till 260 000 kronor.

9.2 Åtgärder för utveckling av det medeltida temat

Händelser i det medeltida Västergötland

För att starta produktutvecklingsarbetet behöver arbetet med skriften om medeltiden i Västergötland komma igång så snart som möjligt. Kostnaden för att ta fram skriften, med anlitande av olika författare och en redaktionskommitté har beräknats till ca 2 miljoner kronor.

Ideell förening - bolag

Kostnaden för att utreda och bygga upp den föreslagna organisationen har beräknats till 300 000-400 000 kronor. Organisationsarbetet behöver påbörjas snarast, för att utröna

om intresse och förutsättningar finns bland potentiella samarbetspartner att engagera sig i den föreslagna kommersiella verksamheten.

Västergötlands museum

Klargörande av museets roll och förutsättningarna för inrättandet av ett medeltidscentrum med kunskapscentrum.

Guideutbildning

Förslag till utbildning av guider enligt ett mer generellt koncept.

Rekonstruktioner av Aranäs och Varnhems kloster m.fl. platser

För dessa mer långsiktiga och större fysiska investeringar får särskilda beräkningar göras när en samsyn finns bland berörda kommuner och andra intressenter om en kraftfull satsning på kulturturismen i Västergötland med medeltiden som bärande tema.

Bilagor

1. Händelser av relevans för Västergötland, särskilt norra och östra delarna av landskapet, under det svenska rikets uppbyggnadsfas (1000-talet till 1300-talet) av professor Dick Harrison (sid 27-30).
2. Medeltida besöksmål av riksintresse i Västergötland av professor Jan Svanberg (sid 31-34).
3. Entreprenörs- och klusterutveckling inom Arnprojektet. Förslag till affärsutveckling i samverkan med ALMI (sid 35-37).

Bilaga 1

Händelser av relevans för Västergötland, särskilt norra och östra delarna av landskapet, under det svenska rikets uppbyggnadsfas (1000-talet till 1300-talet)

Dick Harrison, professor i historia vid Lunds universitet

- ca 1000 Kung Olof Skötkonung döps i Husaby källa vid Kinnekulle. Västergötland blev det första kristnade svenska landskapet och därmed en bas för många av de första svenska medeltidskungarna.
- 1150-talet Den erikska ätten gör Västergötland till ett maktcentrum. Förste kände kungen var Erik (sedermera nationalhelgon: ”Erik den helige”, ”Sankt Erik”). Den enda säkra kronologiska hållpunkten i dennes regering är att han var kung i Västergötland omkring 1158. Vi vet dessutom att Erik dog en våldsamt död. Enligt en ryktbar legend, som inte kan bekräftas, skall han ha genomfört ett krigståg till nuvarande Finland. Den erikska ätten kom så småningom att etablera nära band till kyrkan, främst till Varnhems kloster (som dock motarbetades av Erik och dennes gemål; klostrets tillkomst spelar en stor roll i första boken i Jan Guillous romansvit om Arn).
- 1205-1210 Maktkampen mellan kung Sverker Karlsson och kung Erik Knutsson. Under dessa år stod några av medeltidens mest ryktbara och besjunga fältslag i Västergötland: Älgårås 1205, Lena 1208 och Gestilren 1210.
År 1205 dödade Sverker tre av Eriks bröder vid Älgårås, men Erik lyckades en tid senare fördriva Sverker till Danmark, där denne fick hjälp av kung Valdemar Sejr. Han återkom med starka hjälptrupper vintern 1207-1208 men led ett förödande nederlag i slaget vid Lena 1208. Två år senare gjorde Sverker ett nytt försök, men den här gången förlorade han både krona och liv i slaget vid Gestilren.
Lena och Gestilren var betydande drabbningar som omnämns i flera 1200-talskällor och blev föremål för visdiktning och mytbildning. Många stormän stupade på båda sidor. Att Erik Knutsson segrade berodde uteslutande på hans strikt världsliga resurser: på kort tid förmådde han mobilisera ett nätverk av krigare som på ett för oss okänt sätt besegrade härar från Danmark, dåtidens nordiska stormakt. Däremot hade han inget stöd av kyrkan. Både den svenske ärkebiskopen och påven i Rom stod uttryckligen på Sverker Karlssons sida i konflikten. (I sin romansvit om Arn Magnusson låter Jan Guillou den återvändande korsriddaren Arn och dennes kunskap om militär teknologi och taktik fälla avgörandet.)

- 1251 Slaget vid Herrevadsbro. Härigenom befästes det nya kungadömet under Birger jarls släkt. De upproriska folkkungarna invaderade Sverige med en armé av upplänningar, danskar, norrmän och tyskar. Birger jarl triumferade över dem vid Herrevadsbro, avrättade flertalet tillfångatagna rebeller och konfiskerade deras egendomar. Erikskrönikan är kritisk: det sägs rent ut att folkkungarna utsattes för övervåld och gjordes orätt. Uppgårelsen vid Herrevadsbro – det är oklart om det var ett regelrätt fältslag eller snarare förräderi under förhandling – var en av 1200-talets viktigaste enskilda händelser i Sverige. Efter blodsutgjutelsen var det lugnt i ett par decennier.
- OBS: Här råder oklarhet. Både västgötar och västmanlänningar anser att Herrevadsbro ligger i deras respektive landskap. Jan Guillou satsar i sin romansvit på Västergötland (vid Sæveån), vilket gjorde västmanlänningarna rasande.
- 1266 Birger jarl dör den 21 oktober 1266 och begravs i Varnhem, vars klosterkyrka han själv varit med om att restaurera och göra till en av rikets främsta kyrkobyggnader. Graven med dess figurprydda håll finns ännu till beskådande i kyrkan. Ur nutida perspektiv kan gravläggningen i det västgötska klostret uppfattas som ett symboliskt slut på den tid då Götaland hade stått i centrum för den svenska kungamakten. Från och med nu gled maktens fokus alltmer över mot Mälardalen. Näste kung som begravdes i Sverige, Birgers son Magnus, valde franciskankyrkan i Stockholm (nuvarande Riddarholmskyrkan) som sista viloplats.
- 1275 Slaget vid Hova. Efter Birger jarls död regerade sonen Valdemar, med brodern Magnus (Ladulås) som hertig. Till en början gick det bra, men på 1270-talet utbröt flera kriser. Detta sammanhängde med att en ny generation stormän hunnit tillträda makten över gods och herresäten, en generation som önskade återvinna vad som gått förlorat i striderna mot Birger jarl (t.ex. vid Herrevadsbro). Dessutom uppstod en spricka inom kungahuset. Magnus och den yngre brodern Erik revolterade mot Valdemar och krävde mer makt. Dessutom lär Valdemar enligt vissa källor ha förvärrat situationen genom sitt eget sedeslösa leverne (en kärlekshistoria med sin svägerska), vilket föranledde en botgöringsfärd till Rom.
- År 1274 övergick sprickan mellan de kungliga bröderna till väpnad konflikt. Magnus och Erik sökte stöd hos den danske kungen Erik Klipping. Denne slöt år 1275 ett avtal med svenskarna: en stor grupp krigare med följen skulle ställas till Magnus och Eriks förfogande mot att de erlade 6 000 mark silver, alternativt överlämnade en borg med underhållsområde i pant till dess summan var erlagd. Den 14 eller 15 juni 1275 sammanträffade Magnus och Erik med Valdemars styrkor i slaget vid Hova i Tiveden. De upproriska segrade, och den 22 juli tvingades Valdemar avsäga sig kronan till förmån för Magnus.

Detta slag har delvis redan exploaterats av turistnäringen (Hova Riddarvecka).

- 1278-1280 En djup kris i Magnus Ladulås monarki, med borgen Gällkvist (Gälakvist) i Skara i centrum för handlingen. År 1278 gjorde en koalition av stormän under ledning av Johan och Birger Filipssöner uppror. Under upprorets inledande fas skördade stormännen betydande framgångar. Magnus svärfar, greve Gerhard av Holstein, tillfångatogs i Skara och fördes till rebellfästet Ymseborg. Kungens danske förtroendeman Ingemar Nielsen dräptes i Gällkvist, och drottning Helvig måste springande fly till ett av Skaras kloster. Erikskrönikan berättar att Magnus endast klarade sig ur den hotfulla situationen genom att tillgripa list och förräderi. Efter att först ha slutit fred med stormännen och hycklat vänskap slog han till på sensommaren 1280. Johan och Birger Filipssöner fängslades i Skara, fördes till Stockholm och avrättades.
- 1288 Algotssönernas fall. Denna kris var det första och tydligaste tecknet på att en ny och stark kungamakt, som höll hårt på lag och ordning, hade uppkommit i Sverige. Tidigare hade stormännen gjort som de önskat, men nu måste de foga sig efter lagens bud. Offren för kung Magnus vrede var några av de ledande männen i riket, Västergötlands lagman Algot Brynolfsson och dennes söner, "Algotssönerna". En av dessa, Folke Algotsson, bröt mot en edsöreslag genom att röva bort Ingrid, dotter till den förmögne och högättade rådsherren Svante polk Knutsson. Kung Magnus svarade med att statuera exempel. Trots att Algotssönerna stod honom nära attackerade han dem med kraft, och många måste fly till Norge. Brynolf Algotsson, biskop av Skara (sedermera helgon), tvingades ödmjuka sig inför hot om bannlysning.
- 1305 Uppgörelsen mellan marsk Torgils Knutsson och Magnus Ladulås söner (kung Birger, hertig Erik och hertig Valdemar). Händelseförloppet är för komplicerat för att redogöras för här – det innehöll mängder av småkrig, intriger, uppror, kupper och överfall, och det fortsatte under åren 1306-1318 med rikspolitiska händelser såsom Håtunaleken i Uppland och Nyköpings gästabud i Södermanland. Men krisen började i Västergötland, där marsk Torgils ofta residerade på sin starka borg Aranäs. Denna borg är ju som bekant även aktuell i Jan Guillous romaner.
- 1335 I en stadga given i Skara avskaffas träldomen (slaveriet). I texten återfinns vi ett förbud som anger att ingen mans eller kvinnas barn i västra Sverige längre skall vara eller kallas träl. De ofria som då ännu levde kom uppenbarligen att utgöra vårt lands sista inhemska trälgeneration.
- 1389 Slaget vid Åsle. I och med denna händelse drogs Sverige in i den personalunion som år 1397 etablerades i Kalmar (Kalmarunionen). I den avgörande drabbningen vid Åsle (nära Falköping) i februari 1389

1390 triumferade den dansk-norska drottningen Margareta över kung Albrekt av Sverige. Albrekt tillfångatogs och internerades på Lindholmens slott i Skåne.

Längre än så går jag inte i den kronologiska uppräknings av händelser. På 1400-talet var Västergötland ofta scen för politiska och militära avgöranden, men inte för att det var ett centralt landskap utan för att det var en farofylld gränsbygd: det var här de danska arméerna valde att anfälla i flertalet dansk-svenska krig.

Dessutom vill jag gärna framhålla två viktiga västgötska helgon, numera sorgligt bortglömda:

Elin av Skövde. I helgonlegenden heter hon Helena. Hon är en rik änka, bor i Västergötland och stöder kyrkobyggnationen i trakten av Skövde. Hennes svärson är emellertid en hustrumisshandlare som till slut dödas av hustruns tjänare. Misstankarna faller på svärmoder Helena, som av den mördades släktingar anklagas för delaktighet i mordet. Helena lämnar därför hembygden och reser på pilgrimsfärd till Heliga landet. Efter återkomsten till Västergötland blir hon överfallen och dödad med svärd under en färd till Götene kyrka. Hon begravs sedermera i Skövde, där mirakler börjar ske. Ryktet sprider sig, och på 1200-talet är "Elin av Skövde" etablerad som helgon. Legendan skrivs i slutet av seklet, och år 1281 fridlyser biskop Brynolf helgonets festdag, Elinsmässan den 31 juli.

Hur mycket av legendens historia är sann? Har Elin existerat? Vi vet inte, men åtskilligt bär sannolikhetens prägel. Händelserna bör ha ägt rum på 1100-talet. Då fanns det relativt gott om rika änkor som donerade medel till kyrkobyggnation, och just i Västergötland byggdes många stenkyrkor vid denna tid. Statligt våldsmonopol existerade inte, ej heller fridslagar. Blodshämnd kunde mycket väl bli följden av mord på mäktiga män. Legendan kan alltså, teoretiskt sett, ha en stor kärna av sanning. Dessutom kan vi inte utesluta möjligheten att Elin faktiskt var skyldig till mordet på svärsonen: i så fall hade hennes pilgrimsfärd till Heliga landet snarast karaktären av botgöring.

Elins relikier samlar numera damm i ett magasin någonstans i Västergötlands museum i Skara. Detta är skandal. De bör givetvis ligga i hennes egen kyrka i Skövde, där de som vill kan vörda henne som helgon.

Brynolf Algotsson, biskop av Skara från 1278 till 1317. Brynolf, som tillhörde en av Västergötlands mäktigaste familjer ("Algotssönerna"), studerade i Paris, förvärvade insikter i kyrklig lag och stod kung Magnus Ladulås nära. År 1288 inträffade en kris till följd av att en av Brynolfs bröder begick brudrov och framkallade kungens vrede (se ovan), men biskopen kom efter vissa svårigheter ned med båda fötterna på jorden. Förutom att fullfölja sina ordinarie ämbetsplikter lät Brynolf nedskryva flera stadganden och har enligt traditionen författat ett antal bevarade latinska dikter. Efter dödsfallet 1317 blev Brynolf föremål för en västgötsk helgonkult, vilken resulterade i skrinläggning år 1492.

Medeltida besöksmål av riksintresse i Västergötland

Jan Svanberg, professor i konsthistoria vid Stockholms universitet

Husaby på Kinnekulle med källan, där Olof Skötkonung döptes av den engelske missionären Sigfrid under 1000-talets första år, markerar en huvudetapp vid kristendomens införande i vårt land. Detta manifesterades genom att det intill kungsgården – Husaby betydde ju vid denna tid kungsgård – byggdes en kyrka. Den blev Sveriges första domkyrka i det tidigast upprättade svenska stiftet, även om stiftets centrum snart flyttades till Skara, där en ny domkyrka byggdes (se nedan).

Husaby kyrkas äldsta och märkligaste del är det mäktiga tornpartiet i väster. Det består av ett kraftigt fyrkantigt torn som på två sidor omges av halvruna trapptorn. En sådan torngrupp har – bortsett från en mindre kopia i Östergötland – inga motsvarigheter i vare sig Norden, England eller de flesta länder på kontinenten. Sådana tretornsgrupper, s.k. västverk var en arkitektonisk höghetsformel som utmärkte den tyskromerske kejsarens kyrkor alltifrån Karl den stores palatskapell i Aachen och enbart finns inom det dåvarande tyska rikets gränser. Mittpartiets andra våning inrymde en läktare varifrån härskaren i upphöjt majestät ovanför menigheten nere i kyrkorummet kunde följa gudstjänsterna framme i koret. Den svenske kungen har alltså varit ensam bland europeiska härskare om att kopiera den tyske kejsarens ståtliga västverk. Det har han under 1000-talets sista år låtit göra i Husaby i nästan kejsarlig skala, varefter Husabys västverk fått en enda och förminskad efterföljare på Örberga kyrka i Östergötland som byggts på 1110-talet. Till Husabys västverk ansluter en 1100-talskyrka av samma form som så många romanska sockenkyrkor i Västergötland har, men Husabys särskilda betydelse framgår av att den (liksom S:t Olof i Falköping) är dubbelt så stor som de övriga.

Skara domkyrka byggdes på 1100-talet som en ståtlig romansk katedral. Biskop Ödgrim hade fått äran att assistera sin ärkebiskop vid Lunds domkyrkas invigning 1145. Och den förebilden följde man i Skara trognast i Sverige genom att förse sin katedral med såväl tvillingtorn i väster som med något i Norden så sällsynt som en krypta under koret i öster. Just dessa två byggnadsdelar är de enda som idag finns kvar av Skaras romanska domkyrka – tornen är visserligen förhöjda under gotiken och kryptan blev framgrävd och rekonstruerad på 1900-talet. Dessutom har domkyrkan kvar tre särdeles expressiva romanska portalreliefer med bl a syndafallet. Under gotiken byggdes domkyrkan om. Först uppfördes kor och tvärskepp under 1200-talets tredje fjärdedel i ungotisk stil och sedan påbörjades dess treskeppiga långhus i höggotisk stil och försågs på 1400-talet med sengotiska stjärnvalv över det då envåniga, fönsterlösa mittskeppet. Den under nya tiden av bränder skadade och ombyggnader förändrade domkyrkan blev till stora delar rekonstruerad från grunden i enhetlig nygotik vid Helgo Zetterwalls restaurering, färdig 1895. Kyrkan förändrades nu till en trevånig basilika med förhöjt mittskepp försett med fönster under fyrdelade ribbkryssvalv, allt efter förebild av den franska höggotiken. Från det ungotiska koret finns fyra stenhuvuden av hög konstnärlig kvalitet kvar, av vilka endast två nu åter satts upp i koret. Dessa kring 1270 huggna huvuden föreställer

en kung och en hertig och synes vara samtida porträtt av kung Valdemar och hertig Magnus (senare kung med tillnamnet Ladulås), vilka vid denna tid stött kyrkobygget.

De har också gästade den då nyanlagda borgen Gälakvist i Skara. Ännu reser sig dess konstgjorda borgkulle mitt i stan fastän den nu bara bär ett par sentida idylliska trähus och saknar de vallgravar som en gång omgav den. Det var härifrån som drottning Helvig springande lyckades rädda sig över till det nu försvunna dominikanklostret vid kuppen mot Magnus Ladulås och hans närmaste. Även Skaras franciskankloster och flera andra medeltida kyrkor, vilka tillsammans med de ovan nämnda vittnade om stadens forna storhet, är nu borta.

I Varnhem grundades i mitten av 1100-talet ett kloster av cistersiensermunkar från Alvastra i Östergötland, vilka i sin tur sänts ut från Clairvaux i Burgund av dess berömda abbot sankt Bernhard. Enligt hans stränga krav byggdes den första klosterkyrkan i Varnhem liksom sina urförebilder i Frankrike och sin moderkyrka i Alvastra med rakslutet kor och utan någon som helst utsmyckning. Här hade den erikska ätten sin familjegrav. Men 1234 förstördes denna kyrka av brand. Först på 1250-talet kunde man börja återuppbygga den, visar en rad avlatsbrev för detta ändamål. Projektet stöddes nu också av Birger jarl, som utsett Varnhem till sin gravkyrka. När han dog 1266 stod kyrkan färdig med ett nytt rundat kor omgivet av en omgång och utanför den en krans av kapell, allt efter förebild av det nu ombyggda koret i Clairvaux. Dessutom hade det avbrunna trätaket i Varnhem nu ersatts av spetsbågiga ribbkryssvalv i sten, vilka liksom omgångskoret med sin kapellkrans innebar att den från Frankrike utgående gotiken här fått sitt första genombrott i vårt land.

Valven bärs upp av kolonnetter med kapital smyckade av blad som tycks på väg att slå ut i ungotikens vår. Under några av kolonnetterna har människohuvuden skulpterats och två av dem bär kronor. Det ena blickar österut mot högaltaret och kännetecknas av törnekrona och skägg som ett Kristushuvud. Det andra blickar västerut mot Birger jarls grav och bär en speciell jarlakrona där fembladiga rosor, Birgers mest personliga heraldiska emblem, ingår. Detta huvud ovanför kyrkans långt senare barockpredikstol är alltså kännetecknat som en bild av kyrkans store välgörare, stiftare av bl a de gotiska valven, som huvudet bär upp. Det har slätrakad haka med markanta hakknölar. Birger jarls kranium utmärks just av kraftiga hakknölar, som redan, osteologen C. M. Fürst påpekade vid den första gravundersökningen 1920, långt innan någon hade anat konsolhuvudets identitet. Det visar sig alltså vara ett verkligt porträtt, det allra första i Sverige, hugget som det ju är under jarlens livstid av en stenmästare som säkerligen själv sett honom besöka det bygge han sponsrade och som förmått fånga Birgers utmärkande drag och bistra uppsyn. Det skulle få sina närmaste efterföljare i hans söners ett tiotal år senare huggna porträtthuvuden i Skara domkyrka, som vi sett ovan.

När Birger jarls näst yngste son Erik oväntat dog. 1275 som ung och ogift lades han i den nio år tidigare avlidne faderns grav i Varnhem. Och där begrovs också Birger jarls andra hustru drottning Mechtild, när hon dog 1288, d.v.s. 22 år efter sin andre make. Då tillkom gravstenen med de tres figurer huggna i hög relief och återgivna som samtidigt stående på socklar och vilande på huvudkuddar, en i medeltida gravkonst vanlig dubbeltydighet. Mechtild, krönt drottning i sitt tidigare äktenskap med kung Abel av Danmark, intar den förnämsta mittplatsen såväl bland gravfigurerna som nere i graven, medan Birger jarl ligger på hennes högra sida både på gravstenen och i graven och hertig Erik på hennes vänstra i båda fallen. Männens stora ålderskillnad syns på

kranterna men knappast på de idealiserade figurerna. Dessa postumt utförda bilder är ganska opersonligt framställda i ungefär två tredjedels skala, medan konsolhuvudet är i naturlig storlek och av en mycket högre konstnärlig kvalitet.

Varnhem restaurerades åren kring 1920 under ledning av Sigurd Curman kunnigt och varsamt och utgör ett av Sveriges allra förnämsta medeltida byggnadsminnen. Interiören bevarar en så stark stämning av klostertiden att den inte förtas ens av Magnus Gabriel de la Gardies praktfulla barockinventarier (fr.a. altaruppsats, predikstol och gravstatyer). Söder om kyrkan ser man de utgrävda resterna av klosterbyggnaderna, som följer ordens normalplan.

I Gudhem hade samma orden ett nunnekloster och det följde också cisterciensernas vanliga byggnadskick. Även här kan man se de utgrävda resterna av klosterbyggnaderna, som dock i detta fall låg norr om kyrkan, av vars murar ansenliga rester står kvar. När den erikska ätten utlocknade i och med att kung Erik Eriksson, kallad läspe och halte, dog barnlös år 1250 gick hans drottning Katarina Sunesdotter in i Gudhems kloster. Dit donerade hon samtidigt sina många gods och gårdar i Sverige och Danmark, på villkor att klosterkyrkan skulle byggas ut. Det skedde genom att man byggde ett nytt, rakslutet kor så att kyrkan fördubblades i storlek, vidgade de tidigare smala rundbågiga arkaderna och gjorde dem spetsbågiga samt täckte dem med gotiska valv burna av kolonnetter. Under några av dessa var manshuvuden skulpterade, som nu förvaras dels i ett litet museum på platsen och dels i Historiska Museet i Stockholm. Där finns också drottning Katarinas gravvård, medan en kopia av den står på gravens ursprungliga plats i västra delen av klosterkyrkans ruin i Gudhem. Gravfiguren, som är huggen i gott och väl naturlig storlek, visar drottningen vilande med en bönbok i händerna och små munkar som sitter på ömse sidor om hennes fötter och läser en evig själamässa för henne. Skulpturen är skickligt utförd i en förnäm ungotisk stil efter franska förebilder, som emellertid var nästan hundra år gamla då vår drottninggravsten höggs på 1250-talet. Den är den äldsta furstliga gravskulptur som finns kvar i Norden och från svensk medeltid finns bara en till, nämligen den en generation yngre Varnhemsgravstenen över drottning Mechtild, Birger jarl och hertig Erik (se ovan),

Vad gäller uppförandet av vanliga sockenkyrkor fanns i början inga regler. Tyckte en storman att han hade för lång väg till kyrkan eller ville han demonstrera sin status, byggde han en ny kyrka på egen mark. Följden blev att det i Västergötland byggdes fler sockenkyrkor än i något annat landskap i hela Norden. Ja, de hade blivit alltför många, visade det sig i början av 1200-talet, då stiftsledningen tagit över ansvaret och insåg att det blev svårt att avlöna så många präster. Därför bad den påven om tillstånd att få lägga ned en del av de då över 500 kyrkorna. Dessa på 1100-talet byggda romanska kyrkor var - om vi bortser från några få rundkyrkor av vilka endast den i Skörstorp står kvar - av tre huvudtyper, som Västergötland har många exemplar kvar av. Den enklaste typen, väl representerad av kyrkan i Götene, består endast av ett rektangulärt långhus för församlingen och ett något smalare och lägre, till planen fyrkantigt kor för prästen (sakristia och vapenhus är senare tillägg). Den andra typen, representerad av kyrkan i Suntak, skiljer sig endast därigenom att koret inte avslutas med en rak östvägg utan istället med en halvrund absid i öster. Ett praktexempel på den tredje och mest påkostade typen är Våmb invid Skövde, som förutom långhus och kor med absid i öster även har ett torn i väster. Denna kyrka har återställts i sitt ursprungliga romanska skick

med få och små rundbågiga fönster, inget vapenhus framför sydportalen och pyramidformig tornhuv.

Sannolikt var det i regel stormän som kostade på uppförandet av de egentligen obehövliga tornen för att ge sin kyrka en hög profil och kanske sitta där i en läktare (jfr Husaby). Ty annars hängde man klockorna i en stapel av trä, som var det billigare normalalternativet.

Stormannen kunde även låta en skicklig stenmästare smycka kyrkan med reliefer. En och i sällsynta fall flera sådana utgör alltid något extra och ovanligt, men Västergötland är näst efter Gotland rikast i Sverige på romanska stenreliefer. Flest sådana på någon svensk sockenkyrka på fastlandet har Forshem på Kinnekulles norra sida med inalles sju nu synliga stora reliefer. I det halvrunda bågfältet över västportalen, det s.k. tympanet, har stenmästaren avbildat sig själv i arbete på kyrkan, representerad av en modell vid hans fötter, samt stormannen som bekostat den. Han skyndar med sin häst vid tygeln fram till Kristus med en kalk och återges alltså bokstavligen som en riddare och en kyrkans tillskyndare. I sydportalens tympanon ses Kristus överlämna en nyckel till Petrus och en bok till Paulus samt en latinsk inskrift som omtalar att kyrkan är invigd till den heliga gravens ära, varför man kan anta att stiftaren är en hemvänd korsriddare. Denna Nordens enda kända helga-grav-kyrka har också tre reliefer med olika motiv visande Kristi passion och grav (en fjärde sådan relief är sedan 1600-talet dold av ett stormaktstida gravkor). Dessutom finns två helgonreliefer. Stien visar att Forshems reliefer är utförda av samme expressive mästare som även gjort reliefer i Skara domkyrka (se ovan) .

Härja på Hökensås har den näst största sviten av stenreliefer. De har fått sekundära platser när hela den ursprungliga kyrkan revs och byggdes ny på 1700-talet utom det sällsynt vackra romanska tornet, I Härja framställs den förnämte stiftaren till och med på två reliefer, ena gången i tympanet på knä inför en tronande biskop. Andra reliefer visar björntämjare och allra märkligast två linakrobater i ett avancerat nummer på den ena portalkolonnen, ett enastående motiv med paralleller endast i Italien. Härja låg nära Ettaks forna kungsgård.

Skälvums kyrka, en km från Husaby, med både absid och torn är byggd av fint tillhuggna block av sandsten och smyckad med flera reliefer. Tympanet med Kristus i halvfigur omgiven av två evangelistsymboler är signerat av Othelric, en av allt att döma westfalisk stenmästare, som arbetat med exakta, rundade former i en stram klassik stil. Inne i kyrkan har han gjort en stor biskopsfigur, en dramatisk scen på en altarframsida och den figursmyckade dopfunten. Sådana har han även gjort till många andra kyrkor i landskapet.

Gösslunda kyrka på Kålland är också prydd med flera stenreliefer i en säregen stil. På tympanet ser man en man som med hjälp av två lejon kämpar mot en väldig drake och på en annan relief uppträder en hotfull kentaur, som höjer en kniv mot kyrkobesökaren.

Valstads kyrka har ett romanskt torn av sällsynt mäktighet och två kolonnportaler, båda med intressanta tympanonreliefer, vilkas motiv delvis är svårtolkade.

Entreprenörs- och klusterutveckling inom Arnprojektet

Bakgrund

Jan Guillous romansvit om riddaren Arn Magnusson har starkt bidragit till ett allmänt ökat intresse bland svenskar för medeltiden och inte minst för korstågstiden med riddarväsendet. Säkert är att antalet turistbesök på de historiskt autentiska platser i Skaraborg, som behandlas i böckerna om riddaren Arn, har ökat under perioden 2000-2002.

Historiker och företrädare för turistnäringen i området har konstaterat att svenskarnas intresse för medeltiden har blommat upp under de senaste åren. Projektet *i Arns fotspår* har också vunnit stor medial uppmärksamhet och uppskattning.

Västsvenska Turistrådet (VT) har, tillsammans med berörda kommuner i Västra Götalandsregionen, Skara stift, Sparbanksstiftelsen Skaraborg, Länsförsäkringar Skaraborg, Grevillis fond och Piratförlaget under åren från 1999, stött uppbyggnad och utveckling av projektet med främst ekonomiska medel.

Medverkande organisationers huvudsakliga syfte med stödet har varit att tillförsäkra *i Arns fotspår* nödvändiga operativa resurser för att snabbt kunna ta till vara och turistiskt exploatera det historiska intresse som böckerna om Arn väckt i landet. Den planerade TV-serien om Arnorterna kommer förmodligen att bidra till att förstärka intresset och hålla det levande under ytterligare några år. Det finns stora förutsättningar att behålla allmänhetens intresse för medeltiden under en mycket lång tid, även efter det att besökarnas nyfikenhet på Arn har falnat.

För att trygga satsningen har VT och regionen aktivt verkat för att ge *i Arns fotspår* en auktoritativ hemvist och därför tillskyndat att Västergötlands museum, från det att projektet startade, tagit på sig ett aktivt samordnings- och ledningsansvar. Tanken är att härigenom garantera verksamhetens seriositet, historiska autenticitet och produktens (upplevelsens) kvalitet.

Under de närmaste åren kvarstår ett kontinuerligt och akut behov av att samordna och utveckla de operativa insatserna *i Arns fotspår*.

Därutöver är syftet med insatserna att dels göra produkten/upplevelsen mer attraktiv och lönsam dels förbättra samordningen mellan de olika aktörer som är involverade i projektet samt utveckla formerna för marknadsföring och information. Tillgång till duktiga guider, som har kunskap om både den faktiska historien och om böckerna om Arn, är en nyckel till fortsatt framgång och samtidigt en kvalitetsgaranti. Likaså måste mottagningen vid flera av besöksmålen förbättras och kvaliteten garanteras. Servicen till besökarna måste förbättras på i stort sett alla områden.

Sammantaget handlar det således om att inom ramen för *i Arns fotspår* utveckla affärerna.

Allmänna förutsättningar

De turistföretag och andra organisationer som är engagerade i projektet har en stark lokal förankring och flyttar naturligtvis inte. De Arnupplevelser som för närvarande erbjuds besökarna bygger på händelser med lokal anknytning och baseras på de förhållanden som råder och på de tillgångar som finns på respektive plats.

De flesta företag och organisationer, som är engagerade i *Arns fotspår*, är små och saknar många gånger den kunskap och de ekonomiska resurser som behövs för att utveckla och marknadsföra Arnprodukterna. Därmed saknar de i realiteten de nödvändiga förutsättningarna för att växa.

För att dagens Arnturism och den framtida medeltidsturismen skall kunna utvecklas fordras en nära samverkan mellan de privata turistföretagen i området och den offentliga sektorn. Samhället måste spela en aktiv roll genom att ekonomiskt stödja projektet med insatser som underlättar för nya små turistföretag att etablera sig och stå på egna ben samt för befintliga företag att överleva och växa.

Utveckling

För att turistnäringen i Västra Götaland långsiktigt ska kunna bidra till den av regionpolitikerna förväntade ekonomiska tillväxten och till att arbetstillfällena i näringen ökar, krävs bl.a. långsiktiga och kontinuerliga utvecklingsinsatser internt i de enskilda företagen i Arnklustret. Det gäller främst **affärsmannaskapet, i vilket bl.a. ingår mottagningservice, produktutveckling och marknadsföring**. En annan viktig del av affärsmannaskapet är ta vara på och utveckla de enskilda entreprenörernas idéer. I detta sammanhang bör jämställdhetsperspektivet bli en prioriterad byggsten genom att projektet särskilt tar vara på möjligheterna att utveckla befintliga och etablera nya kvinnliga Arnföretag.

Arnföretagen behöver stärka samverkan dels inom företagsklustret dels med lokala och regionala turist- och näringslivsorganisationer samt med andra privata och offentliga aktörer. **Samverkan är ett medel för de enskilda Arnföretagen att överleva och hävda sig på starkt konkurrensutsatta marknader.**

Framgång för de enskilda Arnföretagen i klustret skall uppnås genom:

- **kontinuerlig uppbyggnad av kompetens avseende affärsutveckling i befintliga och eventuella nyetablerade företag**
- **att med hjälp av teamträning skapa ett lokalt engagemang som bygger på affärsmässig samverkan mellan företagen i Arnklustret och med olika offentliga aktörer i regionen**
- **att koncentrera utvecklingsinsatserna till de enskilda Arnföretagen och till andra aktörer inom näringen som har både viljan och förmågan att aktivt arbeta för tillväxt inom sina respektive företag och som förstår att samtidigt ta tillvara samverkans affärsmässiga fördelar**

Planering och finansiering

Hösten 2003 skall användas för att dels rekrytera de medverkande företagen i Arnklustret och de offentliga organisationerna samt till att utforma huvuddragen i ett processinriktat affärsutvecklingskoncept.

Under åren 2004 och 2005 genomförs affärsutvecklingsprocessen.

Förslaget till entreprenörs- och klusterutveckling av *i Arns fotspår* har initierats av ALMI och är tänkt att finansieras av:

Nutek, ALMI, Turistdelegationen, tillväxtprogrammet för Skaraborg och av de deltagande klusterföretagen.